

производства, который предусмотрен новым уголовным процессуальным законом, а также предложено расширение комплекса прав благодаря внесению изменений в законодательство.

Ключевые слова: правовой статус, осужденный, кассационное осуществление, права осужденного, защитник.

Summary

Gablej N.G. Convicted person as a subject of criminal-procedural activity in compliance with criminal procedural code of Ukraine. – Article.

To carry out an appropriate defense of his/her rights in the court hearing, a convicted person should be provided with a complex of rights and duties. This article elucidates the legal status of the convicted person as a subject of criminal process foreseen by a new criminal-procedural law, and also proposes expansion of rights due to the changes in legislation.

Key words: legal status, convicted person, cassation procedure, rights of convicted person, advocate

УДК 343.13

О.М. Гаргат-Українчук

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри

кримінального права, процесу

і криміналістики

Івано-Франківського факультету

Національного університету

«Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРЕЗУМПЦІЇ ЗНАННЯ ЗАКОНУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Однією із ознак формування правової держави виступає взаємодія особи і держави, ефективність якої залежить від наявності в громадян потрібних знань, розуміння ними своїх прав та обов'язків й уміння їх використовувати у суспільному житті. Водночас, брати активну участь у суспільному житті держави та здійснювати певні види діяльності

неможливо без знання її законів, які виражають і визначають цілі громадянського суспільства, гарантії прав і свобод, дозволеної та забороненої державою поведінки на користь суспільства. Крім того, ефективно оновлення чинного законодавства України, усунення існуючих у ньому суперечностей, колізій та інших недоліків значною мірою залежить від застосування презумпції знання закону у всіх галузях права, в тому числі й у кримінальному процесі. Тому метою даної статті є з'ясування змісту презумпції знання закону у кримінальному судочинстві України.

Як зазначає З.М. Черніловський, однією з перших презумпцій, які з'явилися у праві є презумпція знання закону, що безпосередньо пов'язана із появою перших законів [1, с.98]. Її положення були сформульовані в римському праві у вигляді двох загальновідомих юридичних конструкцій *ignorantia juris, quod quisque tenetur scire non excusat* (незнання закону, знання якого передбачається, не є виправданням для особи, яка порушила закон) і *nemo ignorantia juris recusare potest* (ніхто не може виправдовуватися незнанням закону). На підставі цієї конструкції у сучасному праві суть презумпції знання закону полягає у наступному: кожна особа вважається такою, що знає закони, які діють на території країни, громадянином якої вона є або на території якої вона постійно проживає.

У чинному законодавстві України її зміст частково впливає зі ст. 57 Конституції України, в якій зазначається, що «кожному гарантується право знати свої права і обов'язки [2]. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними». Крім того, презумпція знання закону знаходить своє закріплення і в ст. 68 Конституції України, відповідно до якої «кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» [2].

У юридичній літературі поняття «презумпція знання закону» визначається доволі неоднозначно. Звичайно, що її юридична конструкція від цього не змінюється, однак окрему увагу необхідно звернути на правову та логічну природу презумпції знання закону.

Зокрема, А.Л. Тілліє визначає презумпцію знання закону як припущення про те, що належним чином опублікований закон відомий всім і з моменту набуття чинності підлягає дотриманню всіма. Ніхто не може відмовлятися незнанням закону [3, с.35-36]. Деяку подібну точку зору висловлює Н.С. Караніна, яка цю презумпцію вважає припущенням про те, що кожна людина повинна знати законодавство своєї країни, а незнання законів, у разі вчинення людиною протиправного діяння, не звільняє її від обов'язку зазнати несприятливих наслідків [4, с.24].

В.К. Бабаєв та О.О. Кримов зазначають, що за своєю логічною природою вказана презумпція є узагальненням індуктивного характеру [5, с.105; 9, с.127]. Подібну точку зору висловлює Н.Н. Цуканов, який вбачає основну причину існування презумпції знання закону в її логічній природі, оскільки «факт знання правових норм сучасними громадянами в більшості випадків не викликає сумнівів, отже, це правило існує, оскільки воно є узагальненням індуктивного характеру» [6, с.90].

Як вбачається, таке різноманіття думок науковців у юридичній літературі призводить до того, що в одних випадках презумпція знання закону розглядається тільки з точки зору правової природи, а з іншого – з точки зору її логічної природи. При цьому, виходячи із загального вчення про презумпції, ці правові явища наділені як правовою, так і логічною природою. Крім того, однією з ознак, які виражають сутність презумпції знання закону, виступає здатність ефективно регулювати суспільні відносини, що характеризує її саме як правову презумпцію. У зв'язку з цим, потрібно зазначити, що презумпція знання закону наділена правовим характером, оскільки не презумпція знання закону існує тому, що правові акти публікуються, а правові акти публікуються для того, щоб це правило було забезпеченим. Як зазначає Н.Н. Цуканов, правило про обов'язкову публікацію нормативних актів у такому випадку виступає спробою уникнути «найбільшої несправедливості», зміст якої складає «покарання людини за непокору закону, про існування якого їй не було відомо».

Вірогідність презумпції знання закону, в такому випадку, характеризує її доступність і якість чинного законодавства, його відповідність правосвідомості населення [6, с.92].

Зміст презумпції знання закону дозволяє говорити про деяку умовність її назви. За своєю суттю вона є юридичним обов'язком правозастосувача визнати суб'єкта правопорушення таким, що знає про те, що вчинене ним діяння є протиправним. Як відзначає Н.Н. Цуканов, протиправність діяння встановлюється шляхом аналізу не тільки законів, але й інших нормативних правових актів [6, с.93]. Зокрема, нерідко норми матеріального та процесуального закону носять бланкетний характер. Наприклад, для призначення та проведення експертизи органу дізнання, слідчому або суду з метою встановлення питань, які ставляться перед експертом, потрібно звернутися до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз. В інших випадках, вказаним суб'єктам доказування потрібно звертатися до нормативно-правових актів (найчастіше до законів, але в певних випадках – і до підзаконних нормативно-правових актів) різноманітних галузей права.

Водночас, потрібно звернути увагу на те, що презумпція знання закону тісно взаємодіє із презумпцією добропорядності. Звичайно, право пов'язане з моральними, етичними та релігійними нормами та нерідко використовує етичні, логічні, релігійні та філософські поняття і категорії. Перед закріпленням у нормах права ті або інші правила поведінки були вироблені практикою суспільного життя та прийняті до виконання людиною. У таких випадках, як зазначає О.О. Кримов, особи повинні просто повинні знати закони [7, с.127]. Іноді, виходячи із тісної взаємодії кримінального права та кримінального процесу, презумпція знання закону може повністю співпадати із презумпцією добропорядності громадян. Так, особа не вчиняє злочину, оскільки вона підпадає під осуд з боку як держави, так і інших членів суспільства. З цих же причин, навіть у випадку вчинення особою злочину, вона може зробити щиросердечне зізнання, що є обставиною, яка пом'якшує кримінальну відповідальність, а в окремих випадках, у залежності від стадії вчинення злочину, кримінальне законодавство України передбачає звільнення від

кримінальної відповідальності (наприклад, при добровільній відмові від вчинення злочину).

Отже, презумпцію знання закону у кримінальному процесі можна визначити як вид правової презумпції, яка полягає в тому, що кожна особа вважається такою, що знає закони тієї країни, громадянином якої вона є або на території якої вона постійно проживає, та не звільняється від відповідальності за їх незнання у випадку вчинення нею злочину.

Залучення осіб до участі у кримінальному процесі передбачає необхідність знання ними наданих їм процесуальних прав і покладених на них процесуальних обов'язків. У зв'язку з цим, презумпція знання закону не тільки дозволяє особам, які здійснюють провадження у справі, вважати учасників кримінального процесу такими, що знають закон, але й покладає на особу, що провадить дізнання, слідчого, прокурора та суд обов'язок роз'яснити їм зміст окремих норм закону.

Особи, що провадять дізнання, слідчі, прокурори та судді не завжди однозначно позитивно відносяться до необхідності роз'яснення учасникам кримінального процесу наданих їм прав. Так, О.О. Кримов за результатами проведеного ним анкетування осіб, які здійснюють провадження у кримінальній справі, відзначає, що «майже 80 % опитаних практичних працівників вважають правильними подібні вимоги закону. Стільки саме визнають доцільність роз'яснення прав та обов'язків учасникам процесу кожен раз заново. Проте, насторожує той факт, що майже 20 % досвідчених опитаних (стаж понад п'ять років) практичних працівників вважають цю вимогу необов'язковою» [7, с.160]. Такі результати опитування свідчать про наявність значної кількості осіб, що провадять дізнання, слідчих, прокурорів і суддів, які негативно відносяться до виконання покладеного на них обов'язку щодо роз'яснення прав учасникам кримінального процесу.

Як наголошують С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко, роз'яснення особам, які беруть участь у справі, їх прав та обов'язків проводиться у кожній стадії процесу, а у випадках, вказаних у законі, – при проведенні окремих процесуальних, у тому числі слідчих, дій [8, с.440-441].

Аналізуючи чинне законодавство України, потрібно зазначити, що

презумпція знання закону застосовується до всіх громадян, іноземців, осіб без громадянства, осіб з подвійним громадянством, за винятком осіб, визнаних недієздатними та неосудними, а також до всіх юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування, політичних партій, громадських об'єднань і трудових колективів.

Органи державної влади реалізують свої повноваження від імені України. Крім того, державні органи України вирішують у межах наданих їм законом повноважень певні завдання, які визначаються законами. При цьому, ці суб'єкти презумпції знання закону, видаючи нормативно-правові акти, які є різними за юридичною силою та обов'язковими для виконання іншими державними органами, посадовими особами і громадянами, повинні знати систему права та систему законодавства України.

Разом з тим, очевидним є той факт, що громадяни не можуть знати всіх норм чинного законодавства України, хоча в нашій країні створені певні можливості для ознайомлення з ними: засоби масової інформації, мережа Internet, наявність значної кількості бібліотек, здобуття освіти у навчальних закладах різних форм власності тощо. З іншого боку, оскільки держава вимагає від суб'єктів застосування цієї презумпції знання Конституції України та законів, то для цього вона повинна втілювати в життя різноманітні форми правового виховання. Наприклад, у Литовській Республіці вже декілька років підряд проводиться іспит на знання Конституції. Ідея його проведення належить Міністерству юстиції Литовської Республіки. Підготовка до цього іспиту висвітлюється в засобах масової інформації, де відомі громадськості особи пояснюють людям важливість знання Основного Закону, своїх прав та обов'язків [9].

Очевидно, що знання законів повинно знаходити своє місце у свідомості громадян, оскільки без їх знання вимога щодо належного виконання законів перетворюється на юридичну фікцію.

Підсумовуючи викладене, необхідно погодитися з думкою І.В. Сухиніної, яка вказує, що «презумпція знання закону передбачає жорстку взаємозалежність між вимогами знання законів і державним забезпеченням можливості знати прийняті закони» [10, с.126]. Існування

презумпції знання закону є одним із елементів дотримання принципу взаємної відповідальності держави та особи, при недотриманні якого презумпція знання закону перетворюється на юридичну фікцію.

Презумпція знання закону належить до числа непрямих презумпцій, але на сьогодні фактично діє як норма права, не маючи при цьому будь-якого нормативного забезпечення. Проте, презумпція знання закону, з урахуванням її ролі у процесі правового регулювання, потребує прямого закріплення в нормах вітчизняного законодавства. Загально-правовий характер презумпції знання закону зумовлює необхідність її нормативного закріплення шляхом доповнення статті 68 Конституції України частиною 3 наступного змісту: «У разі порушення норм права посадові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, установ та організацій, а також громадяни вважаються такими, що знають норми чинного законодавства, якщо інше не буде встановлено в передбаченому законом порядку».

Література

1. Черниловский З.М. Презумпции и фикции в истории права / З.М. Черниловский // Советское государство и право. – 1984. – № 1. – С. 98 – 105.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Тилле А.Л. Презумпция знания законов / А.Л. Тилле // Правоведение. – 1969. – № 3. – С. 34-39.
4. Каранина Н.С. Правовые презумпции в теории права и российском законодательстве: дисс. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01 / Каранина Н.С. – М., 2006. – 164 с.
5. Бабаев В.К. Презумпции в советском праве / Бабаев В.К. – Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1974. – 124 с.
6. Цуканов Н.Н. Правовые презумпции в административной деятельности милиции: дисс. ... к.ю.н.: 12.00.14 / Цуканов Н.Н. – Омск, 2001. – 205 с.
7. Крымов А.А. Правовые презумпции в уголовном процессе: дисс. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09 / Крымов А.А. – М., 1999. – 215 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одіссей, 2013. – 1104 с.
9. Ковалеліс А. Экзамен на знание конституции / А. Ковалеліс // Литовский курьер. – 2007. – № 40 (710). – 2 октября 2007 г.

10. Сухинина И.В. Презумпция знания закона в реализации Конституции Российской Федерации / И.В. Сухинина // Конституционный вестник. – 2008. – № 1 (19). – С. 116-126.

Анотація

Гаргат-Українчук О.М. Поняття та зміст презумпції знання закону у кримінальному процесі України. – Стаття.

У даній статті автором досліджується вид презумпції знання закону у кримінальному процесі України. Автором вказується на те, що існування презумпції знання закону є одним із елементів дотримання принципу взаємної відповідальності держави та особи, при недотриманні якого презумпція знання закону перетворюється на юридичну фікцію.

Ключові слова: правова презумпція, знання закону, принцип права, юридична фікція.

Аннотация

Гаргат-Украинчук О.М. Понятие и содержание презумпции знания закона в уголовном процессе Украины. – Статья.

В данной статье автор исследует вид презумпции знания закона в уголовном процессе Украины. Автор указывает на то, что наличие презумпции знания закона есть одним из элементов соблюдения принципа взаимответственности государства и личности, при нарушении которого презумпция знания закона превращается у юридическую фикцию.

Ключевые слова: правовая презумпция, знание закона, принцип права, юридическая фикция.

Summary

Gargat-Ukrainchuk O.M. The Notion and Meaning of Presumption of Knowledge of the Law in the criminal process of Ukraine. - Article.

In this article the author explores one of the presumptions in the criminal process of Ukraine – the presumption of knowledge of the law. The author stresses that presence of this presumption facilitates to adherence of the principle of mutual responsibility of the state and a person, the violation of which makes this presumption to transform into the legal fiction.

Keywords: legal presumption, knowledge of the law, principle of law, legal fiction.

